

NIKOLA ANIĆ

Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije (1941—1945)

I

Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta počele su se formirati u ustaničkoj 1941. godini, u složenim uvjetima drugog svjetskog rata i izuzetno teškim okolnostima okupacije i komadanja Jugoslavije, u narđo-vječanskoj borbi protiv fašističkih okupatora, kvistinga i snaga kolaboracije.

Drugi svjetski rat predstavlja odrednicu najšireg značenja, on je kompleksom svojih elemenata — društvenim i vojnim sadržajima, karakterom i ciljevima — imao direktan i indirektan utjecaj na proces stvaranja i razvoja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji.

Oslobodilačke jedinice stvarale su se i razvijale u situaciji kada Jugoslavija nije postojala kao država. Vojska Kraljevine Jugoslavije razbijena je, dijelom odvedena u zarobljeništvo (330.000), a njezino naoružanje i oprema postali su lak plijen agresora.

Od presudnog značenja za oružanu borbu i stvaranje oružanih snaga bilo je djelovanje revolucionarne, čvrsto organizirane Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) sa Centralnim komitetom i J. B. Titom na čelu. KPJ je bila i ostala jedina općejugoslavenska organizirana snaga, sposobna da organizira borbu naroda za oslobođenje. Veliko značenje imala su iskustva KPJ u periodu ilegalne borbe protiv buržoaskog sistema Kraljevine Jugoslavije, stavovi Partije prema obrani zemlje od fašizma, afirmacija komunista u danima prije i u toku martovskih događaja i aprilskog rata 1941. godine. KPJ je svakim danom stjecala sve veći ugled u narodu, što je bio poticaj masovnom sudjelovanju stanovništva u narodnooslobodilačkom pokretu i stupanju u oružane snage.

Još u toku aprilskog rata KPJ je donijela odluku da nastavi oružanu borbu protiv agresora, čime je preuzela historijsku odgovornost za daljnju sudbinu naroda i narodnosti Jugoslavije. Bila je to logična posljedica njezina ranijeg opredjeljenja za pružanje otpora fašističkim agresorima, za narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revolucije. »Izvojevati slobodu, nezavisnost i bolju budućnost« narodima i narodnostima Jugoslavije, to je »životna zadaća i cilj avangarde proletarijata Komunističke partije Jugoslavije« (Tito).¹

Osnivanju partizanskih jedinica KPJ je pristupila u krajnje nepovoljnim uvjetima: nije bilo organizirane pozadine, magazina naoružanja, opreme i hrane, bez izobraženog vojnog kadra, bez operativne veze sa saveznič-

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), t. II, knj. 2, str. 18.

kim armijama, bez ikakve pomoći sa strane, bez uzora u međunarodnoj revolucionarnoj i oslobodilačkoj praksi. Bilo je nužno početi vlastitim snagama i sredstvima, pronaći najprikladniji put za stvaranje oružane sile, prilagođen jugoslavenskim prilikama i mogućnostima. Jedina realna snaga i oslonac u takvim uvjetima bila je KPJ sa svojih 12.000 članova i više od 30.000 skojevaca.

Cijelo vrijeme rata oslobodilačke jedinice pratila je oskudica u naoružanju i opremi, nedostatak municije i ostale ratne opreme. U toku aprilskog rata i poslije njega komunisti i njihovi simpatizeri prikupili su oko 22.750 pušaka raznih modela, oko 550 puškomitraljeza i mitraljeza, pet artiljerijskih oruda i ostale ratne opreme. »Bile su to relativno male količine oružja, ističe drug Tito, ali dovoljne za početak, za uspjeh prvih oružanih akcija partizanskih odreda. Razumije se, u borbama su od neprijatelja otimane nove količine oružja [...]«² Do naoružanja se dolazilo u borbi, a tek potkraj rata počela je pristizati pomoć saveznika.

Kadrovi su bili neprekidan problem. KPJ je stvarala i uzdizala kadrove iz svojih redova, od članova SKOJ-a i ostalih boraca koji su se isticali u borbi, u procesu oružane borbe; znanje se stjecalo praksom na bojištu, u sukobu s jakim protivnikom.

Na stvaranje i razvoj oružanih snaga pozitivno su utjecale borbene i ratničke tradicije, visoka patriotska svijest naroda.

Svi ti uvjeti u kojima su se stvarale i razvijale oružane snage NOP-a daju osnovu za razumijevanje konkretnih rješenja i odluka koje su se donosile u domenu vojne organizacije narodnooslobodilačkog pokreta.

Na stvaranje i razvoj oružanih snaga NOP-a utjecali su i društveno-politička platforma i ciljevi narodnooslobodilačke borbe, koje je kreirala KPJ pod rukovodstvom J. B. Tita.

KPJ je ukazivala na to da je oružana borba protiv okupatora i njihovih suradnika jedini put koji vodi oslobođenju i uspostavljanju narodne, demokratske vlasti. Na toj platformi okupljaju se svi slojevi naroda, bez obzira na političke, vjerske, na nacionalne i ostale razlike u jedinstvenom frontu borbe i otpora. Narodnooslobodilačkom pokretu mogao je da pristupi svaki istinski patriot i demokrat, »to jest svako u kome neki posebni ideološki, klasni i politički interesi nisu nadvladali osjećaj odgovornosti za sudbinu slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije i koji se stoga nije bojao oslobodilačkog ustanka naoružanog naroda [...]« (Edvard Kardelj).³

Težište narodnooslobodilačke borbe bilo je na protjerivanju okupatora i nacionalnom oslobođenju Jugoslavije, što se stapalo s borbom za društveni preobražaj, za nove — socijalističke društvene odnose i nacionalnu ravnopravnost. Time je odmah od početka narodnooslobodilački ustanak u Jugoslaviji imao i elemente socijalističke revolucije, odnosno borba protiv okupatora nije bila samo borba za nacionalno oslobođenje nego i općenarodna, demokratska i socijalistička revolucija.

U trenutku kada je KPJ gradila društveno-političku platformu i određivala ciljeve borbe, ona nije imala gotovo nikakve organizirane oružane

² Josip Broz Tito, Predavanje u Kumrovcu, *Politika*, 24. svibanj 1977.

³ *Titovo vojno delo*, Beograd 1977, str. 85.

snage koje će ih ostvariti. A trebalo je vlastitim oružanim snagama razbiti i protjerati iz zemlje ili, štoviše, uništiti vojne snage okupatora i domaćih kvasilinga i osigurati da se ostvari društveno-politički preobražaj zemlje. Već i to, a i činjenica da su ti ciljevi ostvareni do kraja onako kako se na samom početku predviđalo, svjedoče da je KPJ računala na izgradnju takvih oružanih snaga koje će biti sposobne da ostvare postavljene ciljeve borbe, da obezbijede tekovine narodnooslobodilačkog rata. Nije to bio nimalo lak ni jednostavan zadatak, jer su se oružane snage stvarale u samom procesu oružane borbe, a njihovo stvaranje i razvoj morali su biti uvijek usklađivani s krajnjim ciljevima rata i zadacima u pojedinim etapama te borbe.

Oružane snage NOP-a osnivane su i izgrađivane u neprekidnom procesu oružane borbe za sve vrijeme rata, razvijajući se od nižih ka višim organizacijskim oblicima, u skladu s uvjetima rata, strategijskim ciljevima i zadacima u svakom periodu narodnooslobodilačke borbe. Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske jedinstven je primjer u historiji revolucionarnog i narodnooslobodilačkog pokreta. »Iz golorukih partizanskih odreda, bez ikakvih tvornica oružja i municije, bez magazina i raznih vojnih rezervi namirnica, bez ičije pomoći bilo s koje strane, stvorena je armija od blizu četvrt miliona, ali ne u mirnom periodu već u periodu najstrašnije i najkrvavije borbe koju su ikada vodili narodi Jugoslavije [...]« — rekao je J. B. Tito u svom referatu na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu, 29. studenog 1943. godine.⁴

Osnivanje i izgradnja oružanih snaga bili su neposredno u domenu Centralnog komiteta KPJ i lično druga Tita, čime je bio zagarantiran njihov razvoj na jedinstvenim osnovama na cijelom jugoslavenskom prostoru, uz dosljedno uvažavanje specifičnosti, posebnih uvjeta i potreba pojedinih dijelova zemlje. Načelo jedinstvenosti oružanih snaga nije bilo u suprotnosti s formiranjem jedinica na regionalnoj i nacionalnoj osnovi. Naprotiv, osnivanje jedinica na regionalnom i nacionalnom principu imalo je dubok politički i vojni smisao. U političkom pogledu, to je bio izraz politike nacionalne ravnopravnosti, koju je KPJ dosljedno provodila, i praktičan doprinos rješavanju nacionalnog pitanja. U vojnom pogledu, tako stvorene jedinice u oružanoj borbi ispoljavale su visoku borbenu kvalitetu. No, bez obzira na regionalni i nacionalni princip pri osnivanju operativnih pokretnih jedinica, one nisu bile vezane samo za teritorij gdje su nastale već su se, po pravilu, borile širom Jugoslavije.

Vojna organizacija narodnooslobodilačkog pokreta prekrivala je cijeli teritorij i tako odgovarala potrebama rata i svih aspekata vođenja oružane borbe. Drug Tito ističe da je takvo načelo postojanja oružanih snaga u svim dijelovima Jugoslavije proizlazilo iz toga što je »predviđeno da operacijski prostor bude čitava Jugoslavija, kako bi se što više razvukle neprijateljske snage i taktikom brzih manevara i iznenadnih napada na najslabija mjesta nanijeli neprijatelju što veći gubici«.⁵ Radi toga je Vrhovni štab NOV i POJ izdao naređenje da se u svim dijelovima Jugoslavije stvaraju partizanski odredi i druge oružane formacije, a jer je

⁴ Josip Broz Tito, *Vojna dela*, VIZ, Beograd 1979, t. I, str. 424.

⁵ Josip Broz Tito, *Vojna dela*, t. II, str. 236.

taktika partizanskog ratovanja bila uništenje svih komunikacija i svega što je moglo služiti okupatoru, trebalo je u svim krajevima Jugoslavije tući neprijatelja i nanositi mu ljudske i materijalne gubitke.

U stvaranju i izgradnji oružanih snaga Tito i KPJ držali su se načela oslonca na vlastite snage. Govoreći o tome, drug Tito kaže: »Mi smo u narodnooslobodilačkoj borbi činili ono što je sa stanovišta klasičnih vojnih doktrina bilo potpuno neshvatljivo. Tako reći goloruki, pošli smo u borbu protiv tada najjače svjetske ratne mašine. Bili smo potpuno sami. Ni na koga u inostranstvu nismo mogli neposredno da se oslonimo. Oslanjali smo se na vlastite snage [...]»⁶ Opređenije oslonca na vlastite snage u izgradnji oružanih snaga zasnivalo se i na spoznaji da se narod jedino vlastitim snagama može izboriti za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje i zaštititi svoje interese. Takva orijentacija bila je i jedino moguća alternativa u vojno-političkoj situaciji u svijetu i uvjetima kakvi su postojali u Jugoslaviji 1941. godine. Osim toga, to je bilo uvjetovano i velikom udaljenosti savezničkih armija od jugoslavenskog ratišta. Oslonac na vlastite snage praktički je značio otvaranje jugoslavenskog ratišta u okviru općih napora snaga antifašističke koalicije u borbi protiv sila Osovine, značajan doprinos općim naporima zemalja antihitlerovske koalicije u slamanju fašizma.

Postupnost u izgradnji oružanih snaga značajno je obilježje narodnooslobodilačkog rata. Takvo načelo bilo je uvjetovano situacijom u kojoj se nalazila KPJ poslije aprilskog rata i okupacije zemlje. Radi orijentacije na pokretanje oružane borbe trebalo je početi iz ničega osnivati oružane snage.

Daljnje je bitno obilježje oružanih snaga NOP raznovrsnost organiziranja, što je proizlazilo iz potrebe oružane borbe i uvjeta svake regije ili etape oružane borbe. Tako su postojale dvije komponente oružanih snaga: *teritorijalna* (partizanski odredi i organi vojnopozadinske vlasti) i *operativna* (brigade, divizije, korpusi i armije). To nisu bili odvojeni dijelovi oružanih snaga, već dvije vrste jedinica sa specifičnim namjenama koje su se međusobno dopunjavale, zajedničke djelovale i predstavljale cjelinu.

Postupnost angažiranja oslobodilačkih jedinica od manjih ka većim akcijama bio je princip kojeg se nastojalo pridržavati u svim etapama NOR-a. Takav princip angažiranja oružanih snaga proizlazio je iz činjenice da nije postojao povoljan vojni odnos snaga za brz i odlučan obračun, da su u borbi stvarane vojne formacije i stjecana prva ratna iskustva. Svaka druga orijentacija da se odmah s novoformiranim oslobodilačkim jedinicama traže i vode veće bitke bila bi nerealna i značila bi poraz s velikim posljedicama. Zato drug Tito u vezi s upotrebom partizanskih odreda u prvom periodu rata upozorava: »Pogrešno je suprotstavljanje krupnih akcija narodnog ustanka sitnim akcijama. Male akcije u partizanskom ratu vode krupnim, jer one postepeno mobiliziraju sve nas. Male akcije uču ljude ratovanju i to znanje najbolja je garancija da se partizanski odredi neće raspasti u slučaju ako krupna akcija ne uspije [...]»⁷

⁶ Josip Broz Tito, *Vojna dela*, VIZ, Beograd 1961, knj. IV, str. 199.

⁷ Zbornik, t. III, knj. 1, str. 229.

II

U razvoju oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta, slično kao i u razvoju narodnooslobodilačkog rata u cjelini, vidljive su četiri etape:

— prva je etapa dizanje ustanka i stvaranje partizanskih odreda i razvijanje njihovih oružanih akcija;

— druga je etapa izrastanje ustanka u općenarodni rat i stvaranje operativnih — pokretnih jedinica (brigada i samostalnih udarnih, omladinskih i proleterskih bataljona), nevezanih za jedan teritorij;

— treću etapu, koja je vremenski najduža, čini stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, formiranje divizija i korpusa čime počinje bitka za postizanje strategijske prekretnice na jugoslavenskom ratištu, i

— četvrta, završna etapa, jesu operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije, kad se stvaraju operativno-strategijske grupacije (armijske grupe i armije) radi izvojevanja odlučnih pobjeda.

Takva je podjela na etape u razvoju oružanih snaga uvjetna, jer se ne može govoriti o oštrim granicama između njih. Naprotiv, mnogim elementima one se međusobno prepliću. Jer, neprekidna borba za narastanje oružanih snaga, usavršavanje organizacije i formacije oslobodilačkih jedinica, jačanje njihove vatrene moći i udarne snage i postepena promjena brojčanog odnosa snaga u korist NOP-a, predstavljaju osnovne zadatke na kojima je radilo rukovodstvo NOP-a.

Osnova od koje se pri tome polazilo bio je politički i vojni kurs rukovodstva NOP-a da se u toku narodnooslobodilačkog rata stvori narodna armija; da se što prije i što masovnije uključe u borbu širi slojevi društva i što veća materijalna dobra na čitavom jugoslavenskom prostoru i da struktura oslobodilačkih jedinica bude usklađena s načinom njihove upotrebe. Otuda su promjene u vojnoj organizaciji NOP-a bile istodobno i uvjet i rezultat ostvarivanja političkih i vojnih ciljeva narodnooslobodilačkog rata i revolucije u cjelini i svakog njihovog perioda posebno.

Polazeći od tih odrednica, provedena je naznačena podjela na četiri etape u organizaciji razvoja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta.

Prva etapa u razvoju oružanih snaga podudara se vremenski s ustaničkom 1941. godinom, u njoj su partizanski odredi osnovni i dominantan oblik vojne organizacije s partizanskim oblikom oružane borbe.

U toj etapi narodnooslobodilačkog rata orijentacija je bila na partizanske odrede i partizanski oblik oružane borbe. To je bilo uvjetovano nizom vojno-političkih razloga. Pri nepovoljnom odnosu snaga partizanske su jedinice mogle tući nadmoćnije snage okupatora i kvislinga jedino partizanskom taktikom ratovanja. Tako su postepeno utjecale na promjenu odnosa snaga u korist NOP-a i proširenje baze ustanka. Naime, partizanskim odredima i partizanskim načinom vođenja oružane borbe pokretao se narod na ustanak i stvarali uvjeti da ustanak preraste u općenarodni rat.

U ljeto 1941. godine partizanski odredi osnovani su gotovo u svim krajevima Jugoslavije, čime je ostvaren osnovni zadatak — pokretanje oru-

žane borbe protiv okupatora. Međutim, različiti uvjeti u pojedinim zemljama i pokrajinama, pa čak i u manjim regijama, utjecali su na dinamičan razvoj partizanske borbe i raznolikost vojne organizacije ustanika, ali su djelovali i subjektivni faktori, kao što su nesnalaženje u pokretanju borbe i organiziranju partizanskih jedinica, formiranje većih jedinica (brigada, pa čak i divizija), držanje krutih frontova, suprotno danoj orijentaciji i načelima početnog organiziranja oslobodilačkih jedinica i načina njihove upotrebe.

Novu kvalitetu u razvoju partizanskih odreda označava Savjetovanje u Stolicama, 26. rujna 1941, na kojem su donesene smjernice u pogledu daljnjeg razvitka vojne organizacije i upotrebe oružanih snaga. Partizanski su odredi podijeljeni u bataljone, čete i vodove, s tim što se, u slučaju potrebe, za vođenje većih borbenih dejstava mogu formirati i grupe partizanskih odreda. Uveden je jedinstven naziv — »partizan«, a ne »gerilac«, partizanski a ne gerilski odred. Odlučeno je da partizanskim odredima i bataljonima komanduju štabovi; precizirana je funkcija političkog komesara i uvedena funkcija njihovih zamjenika. Glavni štab je preimenovan u Vrhovni štab NOPOJ, a umjesto dotadašnjih vojnih rukovodstava u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije odlučeno je da se osnuju glavni štabovi. Doneseno je i nekoliko odluka u domenu vojne discipline, uvođenju vojničkog života, zajedničkog stanovanja, ishrane. Uvedeni su jedinstveno označavanje, amblem, pozdrav i zastava; regulirano je pitanje intendantskog snabdijevanja i sanitetskog zbrinjavanja, istaknuto je značenje vojne izobrazbe, obavještajne službe, službe veze. Tito je tada podvrgao kritici formiranje ustaničkih brigada, držanje frontova i vođenje odsudnih borbi i istaknuo da se »treba držati partizanskog načina ratovanja«.

Cilj odluka Savjetovanja u Stolicama bio je da partizanske formacije dobiju bitna obilježja čvrsto organiziranih oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta, što je ubrzo i ostvareno, a oružana borba da se potpuno afirmira na načelima partizanskog ratovanja.

Načela partizanskog ratovanja podrazumijevala su neprekidnu aktivnost i inicijativu, koje su se ispoljavale u izvođenju iznenadnih napada, zasjeda, prepada, udara u bok i pozadinu, ubacivanja u raspored neprijatelja, diverzije, sabotaže, udare po komunikacijama, dejstva noću, po magli, kiši, velikom snijegu i svim drugim uvjetima, kao i raznovrsne oblike dejstva, što je osiguralo da se manjim snagama postignu značajni rezultati, koji su u ukupnom zbiru davali stratezijske rezultate.

Partizanski način ratovanja mijenjao je vojni odnos snaga u korist narodnooslobodilačkog pokreta, a u moralno-političkom pogledu stimulatивно djelovao na borbeno raspoloženje boraca i naroda, osiguravao kontinuitet narodnooslobodilačkog rata i njegovo razvijanje u općenarodni rat. Međutim, samo partizanskom taktikom oružane borbe ne bi se mogli realizirati politički i stratezijski ciljevi narodnooslobodilačkog rata.

Poslije Savjetovanja u Stolicama definitivno je oblikovana organizacijska forma partizanskih jedinica, a to su partizanski odredi i grupe partizanskih odreda, koja će manje-više takva ostati u toku cijelog rata kao

trajna komponenta oružanih snaga. Istodobno su se afirmirali i samostalni partizanski bataljoni kao prijelazni oblik za osnivanje viših oružanih sastava.

U toku ustaničke 1941. godine osnovane su velike oružane formacije narodnooslobodilačkog pokreta. Ukupno je osnovano 292 narodnooslobodilačka partizanska odreda i 126 samostalnih partizanskih bataljona. Međutim, zbog reorganizacije partizanskih jedinica na kraju 1941. godine ostao je 51 partizanski odred i 29 samostalnih partizanskih bataljona i druge oslobodilačke jedinice — partizanske čete, grupe ili odjeljenja, sa oko 80.000 boraca, u što se ubrajaju i svi drugi naoružani aktivisti narodnooslobodilačkog pokreta.

U toku šestomjesečne oružane borbe ostvareni su značajni rezultati. Narodni ustanak rasplamsao se gotovo u svim krajevima Jugoslavije; osiguran je kontinuitet narodnooslobodilačke borbe na cijelom jugoslavenskom ratištu i stvoreni su uvjeti za njezino postepeno prerastanje u općenarodni rat. Došlo je do stvaranja prvih slobodnih teritorija s elementima novoga revolucionarnog društveno-političkog sistema i mogućnosti aktiviranja širih potencijala naroda za daljnju borbu. Bilo je osigurano podizanje borbenih kvaliteta partizanskih jedinica i stvaranje uvjeta za prijelaz na više oblike vojnog organiziranja i borbenih dejstava.

Druga etapa u razvoju oružanih snaga jest osnivanje operativnih — pokretnih jedinica (brigada), nevezanih za jedan teritorij i prerastanje ustanka u općenarodni rat. Proces nastajanja operativnih jedinica započet je formiranjem 1. proleterske NOU brigade u Rudom, 21. decembra 1941. godine, što predstavlja revolucionarni događaj u izgradnji vojne organizacije narodnooslobodilačkog pokreta i razvoju ratne vještine.

Potreba formiranja operativnih, pokretnih jedinica došla je u onoj fazi razvoja narodnooslobodilačkog rata kada je zahtijevana nova kvaliteta oružanih snaga da bi se održala vlastita strategijska inicijativa, da bi se uspješno pariralo načinu neprijateljskih dejstava, i da bi se mogla uspješno voditi oružana borba protiv snaga kontrarevolucije, jer se već počeo nazirati nesklad između političkih i vojnih zahtjeva s jedne i mogućnosti oružanih snaga, njihove organizacije i načina dejstva s druge. Zapravo, riječ je bila o potrebi da se nadiđu prvobitni oblici teritorijalne partizanske vojne organizacije i stvore pokretne operativne jedinice — »jezgra buduće armije«.

Put do realizacije koncepcije o stvaranju pokretnih operativnih jedinica, stvaranju brigada, bio je veoma složen i kontinuirani proces, pošto nije bila riječ o jednostavnoj formacijskoj reorganizaciji uobičajenoj u klasičnim armijama. Osnivanje brigada koje nisu vezane za jedan teritorij i koje će biti sposobne da djeluju »gdje god je to potrebno«, pretpostavljalo je veliku političku svijest boraca i njihovu spremnost da odgovore postavljenim zahtjevima rata i revolucije.

Praksa je brzo pokazala da je brigada oblik vojne organizacije koji je, uz ostale činioce, omogućio da partizanska borba preraste u općenarodni rat. S obzirom na svoju organizaciju i metodu borbenih dejstava, brigade su brzo pokazale sve svoje prednosti kao osoben tip operativnih jedinica i do kraja rata ostale nezamjenljiv oblik organiziranja unutar divizija.

U toj etapi formirani su i prvi udarni, omladinski i neki proleterski bataljoni koji su bili operativne i pokretne jedinice, nevezano za određeni teritorij, a mnogi od njih postali su jezgra budućih brigada. Stvaraju se i prvi začeci partizanske mornarice i vazduhoplovstva, postepeno se počinju oblikovati jedinice rodova i službi.

Iako su se prvi organi vojnopozadinske vlasti pojavili u 1941. godini (komande mjesta i seoske straže), oni će se u tome periodu jako razviti i oformiti u komande mjesta i vojna područja, kao dio oružanih snaga. Njihova funkcija bila je veoma značajna u povezivanju oslobodilačkih jedinica s organima narodne vlasti, u sve široj mobilizaciji ljudi i sredstava za uspješno vođenje rata i primit će na sebe zadatak materijalnog obezbjeđenja i sanitetskog zbrinjavanja i osiguranja slobodnog teritorija. U domenu rukovođenja i komandovanja usavršava se struktura štabova i komandi, a formiraju se i prvi operativni štabovi (štabovi operativnih zona), što je omogućavalo Vrhovnom štabu i glavnim štabovima da rukovode sve razvijenijim oružanim snagama i pojačanom oružanom borbom. U toj etapi NOR-a partizanski oblik oružane borbe i dalje je bio dominantan. Ali, dejstvom brigada, kao pokretnih i manevarskih jedinica, javljaju se i prvi oblici kombiniranog oblika oružane borbe, što će se kasnije još više razviti s formiranjem divizija i korpusa NOVJ.

Formiranjem brigada i drugih pokretnih operativnih jedinica i stvaranjem organa vojnopozadinske vlasti i njihovom upotrebom, uspjela se zadržati strategijska inicijativa i ofenzivnost oružanih snaga, širiti pokret na cijelom teritoriju Jugoslavije, izbjegavati frontalne borbe, premještati težište dejstva na široke prostore i na cijelo ratište, izvoditi manevre i velike ofenzivne operacije strategijskog značaja, proširivati i stvarati jedinstven slobodni teritorij općejugoslavenskog značaja i duže ga održati, uz stvaranje uvjeta za daljnji kvantitativni i kvalitativni porast oružanih snaga u skladu s vojnim i političkim ciljevima rata i revolucije.

Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta u neprestanom su porastu; formirano je 28 narodnooslobodilačkih brigada, 85 NOP odreda i 126 samostalnih udarnih, proleterskih i omladinskih bataljona, tako da je 1. studenoga 1942, kada završava druga etapa u razvoju oslobodilačkih jedinica, bilo ukupno 28 brigada, 44 odreda i 15 samostalnih bataljona i drugih vojnopozadinskih i partizanskih jedinica. Činjenica da je od početka 1941. do 1. studenoga 1942. ukupno formirano 29 brigada (jedna je rasformirana), 377 partizanskih odreda i 252 samostalna partizanska bataljona najbolja je potvrda snage i vitalnosti narodnooslobodilačke borbe i uspjeha koji je postigla KPJ u pokretanju oružanog ustanka i njegova prerastanja u općenarodni rat, koji je postao stvarnost.

Treća etapa u razvoju oružanih snaga nastupila je 1. studenoga 1942. godine, kada je vrhovni komandant Josip Broz Tito naredio formiranje prvih divizija i korpusa, kada je formirana Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, što označava početak bitke za strategijsku prekretnicu na jugoslavenskom ratištu. Ta etapa je najduža i najdinamičnija u ukupnom razvoju oružanih snaga NOP i traje sve do potkraj 1944. godine.

Razvoj oružanih snaga u trećoj etapi, u suštini, predstavlja nastavak procesa započetog formiranjem operativnih pokretnih jedinica — brigada. Neposredan razlog za formiranje prvih divizija i korpusa bio je da se potpunije iskoriste mogućnosti razvijenijih oružanih snaga za vođenje velikih ofenzivnih operacija s dalekosežnijim ciljevima. S druge strane, razvitak NOB i situacija na svjetskim ratištima upućivali su na potrebu stvaranja takve vojne organizacije koja će izrasti u dominantnu oružanu silu na jugoslavenskom ratištu, otpočeti bitku za stratešku prekretnicu i definitivni preokret vojno-političke situacije u korist oslobodilačkog ustanka i stvoriti uvjete za početak završnih operacija za oslobodenje zemlje. Tim je neposredno otvorena etapa u kojoj će organizacija oružane sile dostići najveći stupanj na putu izrastanja u suvremenu armiju sposobnu da sama oslobodi zemlju.

U toku cijeloga tog perioda vršene su neprestane promjene u organizaciji i formacijskoj strukturi jedinica, stvarani su i razvijani vidovi, rodovi i službe NOV. Naročito značajan događaj u toj etapi bila je kapitulacija Italije kada je zadobiven velik ratni plijen, kojim su jedinice NOV ojačale svoju udarnu snagu i vatrenu moć. Korpusi se formiraju u raznim dijelovima Jugoslavije, imaju sve veću operativnu funkciju, a divizije su osnovna udarna snaga u sveobuhvatnijim operacijama. Od jeseni 1943, kada se došlo do veće količine oružja i potrebnih sredstava, bilo je moguće posvetiti veću pažnju razvoju vidova, rodova i službi. Formirana je Mornarica NOVJ, sposobna da uspješno rješava borbene i druge zadatke svoga vida. Vazduhoplovstvo to uspijeva nešto kasnije, kada NOVJ u ljeto 1944. dolazi u posjed dviju eskadrila aviona. Formiraju se prve artiljerijske, inženjerske, tenkovske, konjičke i protuavionske brigade, najveći kvalitetni skok u odnosu na prethodni period. Formiraju se i nove jedinice jugoslavenskih narodnosti i prve jedinice stranih državljana, što NOR-u daje poseban značaj.

Stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske nije zanemarena teritorijalna komponenta oružanih snaga, čiji su osnovni nosioci i dalje bili partizanski odredi. Međutim, u završnici te etape, kada su oslobođeni znatni dijelovi Jugoslavije, partizanski se odredi postepeno gase, njihovo ljudstvo popunjavalo je operativne jedinice, dok su i dalje ostali partizanski odredi u pozadini neprijatelja.

Velik uspon u razvoju u tom periodu imale su jedinice i organi vojno-pozadinske vlasti, kada je došlo do formiranja korpusnih (divizijskih) vojnih oblasti, koje su pokrivala cjelokupni teritorij Jugoslavije, oslobođeni i neoslobođeni dio.

Formirane su i snažne jedinice Korpusa narodne obrane, značajan dio oružanih snaga, čija je najvažnija funkcija bila da u zajednici sa ostalim snagama obezbijede tekovine narodnooslobodilačke borbe i da, u skladu s postepenim oslobađanjem zemlje, prime na sebe osiguranje teritorija i zaštitu državne granice.

Komande i štabovi su se potpuno razvili i uspješno rukovodili sve složenijim borbenim dejstvima.

Ratnu vještinu oslobodilačkih jedinica u tom periodu obilježavaju kombinirana borbena dejstva, čije su bitne karakteristike: izvođenje ofenzivnih operacija širih razmjera i različitog nivoa; prodori jačih snaga i dej-

stva operativno-strategijskog značenja na dijelove ratišta koje je pretežno držao i kontrolirao neprijatelj; snažni udari po komunikacijama i uporištima protivnika; razbijanje, odsijecanje, okruživanje i uništenje jačih grupacija neprijatelja i uza sve to, istodobno i usporedno, izvođenje mnogobrojnih i raznovrsnih taktičkih borbenih dejstava. Sada se postepeno mijenjao i odnos prema slobodnom teritoriju, bilo ga je moguće brže stvarati i odlučnije braniti, a u završnici te etape i definitivno osloboditi i zadržati.

Kombinirani oblik oružane borbe bio je dominantan u svim većim operacijama koje su se vodile od druge polovice 1942. do uspostavljanja strategijskog fronta od Drave preko Srijema i Like do Jadranskog mora (potkraj 1944. godine), čime je dobivena bitka za strategijsku prekretnicu na jugoslavenskom ratištu; neprijatelj je bio prisiljen na strategijsku defenzivu, bez mogućnosti da makar i povremeno preuzme inicijativu strategijskih razmjera; potpuno su razbijene snage kontrarevolucije kao vojni i politički faktor.

U toj etapi uspostavljena je neposredna veza sa savezničkim armijama u Italiji i primljena prva vojna pomoć. U vrijeme otpočinjanja odlučnih borbi za konačno oslobođenje zemlje došlo je do koordinacije sa dejstvima Crvene armije u istočnim krajevima Jugoslavije i za oslobođenje Beograda, poslije čega su se sovjetske jedinice potpuno prebacile u Mađarsku. Osigurano je konstituiranje i međunarodno priznanje revolucionarnih, političkih i društvenih struktura kao organizacije Jugoslavije, nove države ravnopravnih naroda i narodnosti.

Da su ti rezultati postignuti, uz ostalo, najbolja je garancija bila snažna oružana sila narodnooslobodilačkog pokreta koja je postojala na jugoslavenskom ratištu u tome periodu. Od 1. studenoga 1942. do 31. prosinca 1944. godine ukupno je formirano 18 korpusa i 65 divizija, odnosno formirana je ili obnovljena 291 brigada i 332 partizanska odreda i više drugih vojnih jedinica manjeg organizacijskog sastava, rodovske, partizanske, mornaričke, vazduhoplovne i vojnopozadinske, kao i jedinice pojedinih službi i Korpusa narodne obrane Jugoslavije. Odnosno od prvih ustaničkih dana 1941. do kraja 1944. godine KPJ pod rukovodstvom J. B. Tita organizirala je ukupno 18 korpusa, 65 divizija, 327 brigada i 709 partizanskih odreda, sve velike vojne jedinice koje su bile sposobne da ostvare ciljeve oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

Na kraju treće etape razvoja oružanih snaga NOB — 31. prosinca 1944. — NOV i POJ nalazilo se 15 korpusa, odnosno 61 divizija, 248 brigada (od toga 199 pješadijskih, 22 brigade Korpusa narodne obrane, 15 artiljerijskih brigada, 7 inženjerijskih, 2 konjičke i po jedna tenkowska, željeznička i saobraćajna), sedam pukova (6 vazduhoplovnih i jedan protivavionski) i 52 partizanska odreda. Takva oslobodilačka armija bila je kadra da preuzme samostalan dio savezničkog fronta, kojim je bila okružena nacistička Njemačka i da zadobije brojčanu premoć nad protivnikom.

Četvrta, posljednja etapa u razvoju oružanih snaga NOP-a nastupila je u vrijeme završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije, kada su obje-

dinjene strategijsko-operativne grupacije, formirane armijske grupe i kada je preimenovana Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije u Jugoslavensku armiju, Mornarica NOVJ u Jugoslavensku mornaricu, Vrhovni štab NOV i POJ reorganiziran u Generalštab Jugoslavenske armije, osnovano Ministarstvo narodne obrane i Ratni kabinet. To je bilo konačno oblikovanje organizacijske strukture oružanih snaga NOP-a u oslobodilačkom ratu; rezultat višeg stupnja razvoja i uspjeha NOVJ, i potrebe prilagođivanja strategijskoj upotrebi oružanih snaga u završnim operacijama. Promjena u organizaciji i nazivu oružanih snaga NOP-a bila je izraz postignutih rezultata i novih potreba, jer je, prije svega, trebalo da vlastitim snagama oslobodimo zemlju, radi osiguranja tekovina revolucije i međunarodnog položaja nove Jugoslavije. Bila je to najbolja garancija za osiguranje istinske nezavisnosti i novih društveno-ekonomskih i političkih odnosa i eliminiranja bilo kakvog pokušaja utjecaja izvana na društveno uređenje zemlje.

Reorganizacija oslobodilačkih jedinica u velike strategijsko-operativne grupacije — armije bila je najbolja garancija da će se brzo i uspješno završiti oslobodenje zemlje. S postojanjem armija u funkciji potreba oružane borbe u završnoj ofenzivi, razvile su se snažne jedinice podrške: Mornarica NOVJ, odnosno Jugoslavenska mornarica postala je važan činilac u bitki za Jadran, vazduhoplovna podrška bila je sve efikasnija i potpunija jer su formirane dvije vazduhoplovne divizije, a jedinice rodova i službi izvršavale su složene zadatke osiguranja i podrške u završnoj ofenzivi za oslobodenje Jugoslavije.

U toj, posljednjoj etapi razvoja oružanih snaga sve više se prelazilo na frontalni oblik oružane borbe ali su se primjenjivala i kombinirana borbena dejstva. Riječ je o kombiniranju, na višem nivou, frontalnih dejstava s razvijenim dejstvima većih snaga u pozadini neprijatelja. Jer, problemi završnih operacija mogli su se najuspješnije rješavati kombiniranjem napada s fronta i udarom po cijeloj dubini neprijateljskog strategijskog rasporeda, što je osiguravao strategijski raspored snaga. Zapravo, u toj je etapi došao do punog izražaja cjelovit oblik općenarodnog rata s najvećim bogatstvom sadržaja i raznolikošću formi i metoda oružane borbe; na frontu, u neprijateljskoj i vlastitoj pozadini, kombiniranih s odgovarajućim oblicima i metodama političke i diplomatske borbe.

Uspješna cjelina strategijskog zadatka u završnim operacijama za oslobodenje Jugoslavije bila je osigurana primjenom svih oblika oružane i neoružane borbe i postojanjem takvih vojnih snaga koje su svojom ukupnošću i organizacijskim oblicima mogle najbolje odgovoriti da se primijeni takva ratna vještina.

Kada je 20. ožujka 1945. godine počela završna ofenziva Jugoslavenske armije završeno je organizacijsko sređivanje armija, ukinuti su neki korpusi koji nisu predviđeni u završnoj etapi rata, donijeta je i nova organizacija i formacija divizije, koja se imala zvati »pješađijska«. Ukupno u oružanim snagama narodnooslobodilačkog pokreta bilo je 4 armije, 13 korpusa, 62 divizije sa 263 brigade, 9 pukova, 36 partizanskih odreda i više drugih manjih formacija operativne i teritorijalne vojske, kao i potpuno razvijen sistem jedinica i organa vojnopozadinske vlasti.

Međutim, kako je u toj etapi došlo do okrupnjavanja vojnih jedinica i postepenog ukidanja partizanskih odreda i korpusa, 15. svibnja 1945. godine, posljednjeg dana rata, oružane snage NOP-a imale su četiri armije, šest korpusa, odnosno 59 divizija, 261 brigadu, 9 pukova i tri partizanska odreda. Od jedinica i organa vojnopozadinske vlasti bilo je 19 korpusnih i dvije divizijske oblasti, 93 komande područja, 456 komandi mjesta i 13 komandi gradova.

Razvoj oružanih snaga u pojedinim etapama ukazuje na pravodobnost promjena u organizaciji oružane sile u cjelini i u okviru svake njihove komponente, usklađenost organizacije sa stupnjem razvoja oružane borbe i narodnooslobodilačkog rata, s potrebama očuvanja postignutih rezultata borbe i revolucije, s političkim i vojnim ciljevima naredne etape, kao i prilagođavanja organizacijsko-formacijske strukture jedinica uvjetima jugoslavenskog ratišta i oblicima vođenja narodnooslobodilačkog rata.

Oružane snage NOP-a izgrađivale su se u neprekidnom procesu oslobodilačke borbe, razvijajući se od nižih ka višim organizacijskim oblicima i u skladu sa širenjem i jačanjem narodnooslobodilačke borbe i sa stratejskim ciljevima u svakoj etapi narodnooslobodilačkog rata.

U toku četvorogodišnjeg narodnooslobodilačkog rata osnovane su krupne oružane snage. Od ustaničkih dana 1941. do 15. svibnja 1945. godine ukupno je formirano 556 partizanskih odreda. Prvi su osnovali radnici Siska na dan njemačkog napada na Sovjetski Savez, 22. lipnja 1941. Kada je završen oslobodilački rat u Jugoslaviji, ostala su samo tri odreda, i to Podgrmečki i Posavsko-trebavski u Bosni i Hercegovini i Dolenjski u Sloveniji, od ostalih su osnovane operativne i teritorijalne jedinice. Međutim, ukupno je postojalo 711 partizanskih odreda pošto su 153 odreda više puta obnovljani.

Od Rudog, 21. prosinca 1941. do 15. svibnja 1945. osnovano je 357 proleterskih, udarnih i drugih narodnooslobodilačkih brigada i 10 pukova (ranga brigade), tako da ih je bilo 367.

Ukupno je formirano 68 divizija NOVJ. Najveći je broj bio proleterskih i udarnih, odnosno pješadijskih — 55. Onda je u Korpusu narodne obrane Jugoslavije bilo 7 divizija. Osnovane su dvije divizije (11. i 42) vazduhoplovstva i četiri divizije od pripadnika talijanske vojske i drugih građana Italije koji su stupili u NOVJ.

Osamnaest korpusa bilo je u sastavu NOVJ. Na kraju rata postojale su četiri armije, dok su se još tri armije nalazile u formiranju. Oružane snage NOP-a posljednjih dana rata imale su oko 800.000 boraca i rukovodilaca (Prilog — Zbirni pregled oružanih snaga NOP-a 1941—1945). Nastanak i razvoj takvih oružanih snaga NOP-a pokazali su mogućnost njihova stvaranja u uvjetima okupirane zemlje i uspješno vođenje narodnooslobodilačke borbe u pozadini armija Osovine za vrijeme drugoga svjetskog rata, što predstavlja podsticajno iskustvo za strategiju i taktiku narodnooslobodilačkih i revolucionarnih pokreta i ratova.

5. Rukovođenje i komandovanje

Osnovne karakteristike rukovođenja i komandovanja u narodnooslobodilačkom ratu odražavale su se u specifičnostima sistema, metoda i organizacijske strukture, što su proizišle iz uvjeta u kojima je vođen narodnooslobodilački rat, iz političke i strategijske koncepcije rata, karakteristika vojne organizacije i načina vođenja borbenih dejstava.

Kako je čitav jugoslavenski teritorij bio jedinstveno ratište s jedinstvenom strategijom i jedinstvenim oružanim snagama, postojalo je i jedinstveno komandovanje. O tome drug Tito piše: »Svi partizanski odredi sa svojim štabovima iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije i Sandžaka, spadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije [...]»⁸

Za uspjeh komandovanja u narodnooslobodilačkom ratu bilo je neophodno postojanje političkog i vojnog rukovodstva za čitavu Jugoslaviju i tijesna suradnja vojnih štabova i civilnih organa. Takav je uvjet potpuno bio ispunjen, jer je u svim krajevima zemlje i na svim nivoima rukovođenja, od vrha do dna, postojalo jedinstvo političkih i vojnih odluka.

Sa stanovišta rukovođenja oružanim snagama u narodnooslobodilačkom ratu bilo je bitno osigurati da štabovi i komande usvoje jedinstvenu koncepciju i doktrinu rata, što je postizano raznim metodama, kao što su upute, direktive, savjetovanja i slanje delegata viših štabova u niže. Naročito se primjenjivala metoda širokog informiranja svih komandi o situaciji, što je bilo dragocjeno u težim prilikama za niže komande.

Rukovođenje narodnooslobodilačkim ratom u cjelini bilo je *jedinstveno*, u rukama najvišeg tijela — Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba. Jedinstveno rukovođenje bilo je osigurano jedinstvom ideja, koncepcije i doktrine narodnooslobodilačkog rata. Međutim, na osnovi idejno-političkih opredjeljenja, karakteristika rata i općih uvjeta, komandovanje na svim nivoima bilo je u najvećem mogućem stupnju osamostaljeno. Stoga su komande i starješine imali veliku samostalnost u odlučivanju, i to ne samo o poduzimanju akcija i o tome hoće li u konkretnim uvjetima ostati na nekom sektoru ili će prijeći na drugi. Samostalnost u komandovanju posebno je pogodovala razvijanju široke inicijative i doprinosila bržem osposobljavanju starješinskog kadra. Kod svih starješina i boraca bila je visoko razvijena odgovornost u izvršavanju zadataka. U pojedinim situacijama Vrhovni štab i drugi viši organi neposredno su komandovali jedinicama.

Veliki stupanj samostalnosti u odlučivanju viših rukovodstava nije se samo ispoljavao u vođenju oružane borbe, nego i u osnivanju i izgradnji oružanih formacija. Vrhovni je štab neposredno odlučivao o vremenu osnivanja novih vojnih struktura i prelasku iz jedne u drugu vrstu jedinica. U tome je bila dominantna uloga druga Tita. Njegovo je lično djelo opredjeljenje u ustanku na partizanske odrede; formiranje operativnih — pokretnih jedinica, 1. proleterske i drugih brigada u početom

⁸ Zbornik, t. II, knj. 1, str. 12.

periodu NOR; on je donio odluku o formiranju divizija i korpusa i inicirao vrijeme i način formiranja armija i preimenovanje NOVJ u Jugoslavensku armiju. U domenu Vrhovnog štaba bilo je određivanje vremena i sastava formiranih divizija i korpusa, određivanje njihove numeracije i angažiranja u oružanoj borbi, kao i osnivanje Mornarice i Vazduhoplovstva NOVJ. Međutim, sve niže jedinice koje su formirane u NOR nastajale su punim angažiranjem drugih vojnih štabova i komandi, pri čemu se ispoljila velika samostalnost, inicijativa i puna odgovornost.

Za uspješno rukovođenje i komandovanje oružanom borbom i oslobodilačkim jedinicama, njihovom upotrebom, stvaranjem i razvojem, bilo je bitno što su se svi štabovi, od Vrhovnog do najnižeg, nalazili na licu mjesta, tj. u centru ratnih zbivanja. Samo zahvaljujući tome vojna organizacija NOP bila je u toku cijelog rata skladno usmjeravana prema vojno-političkoj situaciji i tako organizirana da je odgovarala ciljevima rata u cjelini i u pojedinim etapama NOR. Osim toga, kako su se svi štabovi nalazili u centru ratnih događaja, bilo je moguće brzo mijenjati organizacijsko-formacijski sastav oslobodilačkih jedinica, osnivati nove odrede, brigade, divizije i ostale vojne formacije, u skladu sa situacijom na terenu i potrebama oružane borbe. Samo zahvaljujući tome moglo se računati na potpun uspjeh, i brže i efikasnije rješavanje svih problema vojne organizacije NOP.

Osnovne karakteristike koje su krasile stariješine narodnooslobodilačkog rata bile su: lična hrabrost, smjelost, sposobnost u rukovođenju, samostalnost, visok autoritet u jedinici i među narodom, lični primjer u borbi i u svakodnevnom životu. Lično angažiranje u borbi bilo je stil i način komandovanja oslobodilačkim jedinicama. To je osiguravalo uspješnije izvršavanje zadataka, ali je povećavalo gubitke u komandnom kadru.

Na komandnom položaju nije mogao ostati onaj koji nije imao takve kvalitete i čija je jedinica trpjela nepotrebne gubitke. Osnovno je pravilo za svakog stariješinu bilo da dobivene zadatke izvršava u potpunosti i sa najmanje žrtava; u tome se sastojala vještina komandovanja i vođenja trupa u borbi.

Iako su ratni uvjeti bili teški, stručno znanje komandnog kadra stalno i neprestano je usavršavano. Za to su služili ratna praksa, razni kursovi i škole. Stariješine su izučavali partizansku taktiku i druge sadržaje potrebne za komandovanje i rukovođenje. Istodobno su postojali partijski i politički kursovi i škole.

U rukovođenju i komandovanju u narodnooslobodilačkom ratu postojala je razgranata mreža komandi i štabova.

Na čelu Vrhovnog štaba bio je Vrhovni komandant NOV i POJ, odnosno Jugoslavenske armije. Bio je to Josip Broz Tito. Kao generalni sekretar KPJ, Tito je bio i predsjednik Vojnog komiteta, komandant Glavnog štaba i Vrhovni komandant. »Na toj dužnosti on je pokazao da nije samo vodeći politički stvaralac Partije, već i izuzetno sposoban rukovodilac oružane akcije narodnooslobodilačkih snaga i organizator snažne narodnooslobodilačke armije, tj. pravi vođa oslobodilačkog ustanka Jugoslavije. Svojim odlukama u svakodnevnoj praksi kao i mnogo-

brojnim člancima, naredbama Vrhovnog štaba, partijskim dokumentima, itd. Tito je ostvario celovitu koncepciju narodnooslobodilačkog ustanka kao partizanskog rata i prelaska od partizanskih odreda na formiranje revolucionarne narodne armije i osvajanje političke vlasti od strane radničke klase.⁹

Jedna od glavnih briga Vrhovnog štaba bila je izgradnja oružanih snaga, na čemu je najviše radio lično Vrhovni komandant. U Vrhovnom štabu razrađivane su ideje i zamisli Vrhovnog komandanta iz domena stvaranja i razvoja oslobodilačkih jedinica, odatle su dolazile opće smjernice, sugestije i naređenja. Ostvarivane su posredstvom nacionalnih, pokrajinskih i oblasnih, glavnih i operativnih štabova, štabova brigada, divizija i korpusa, na početku rata i posredstvom štabova partizanskih odreda, a pretkraj rata posredstvom štabova armija, Štaba Mornarice NOVJ i Vazduhoplovnog štaba. Vrhovni štab je uvijek bio u središtu najvažnijih zbivanja i na poprištima odlučnih bitaka. On je neposredno rukovodio Glavnim i drugim operativnim štabovima koji su bili angažirani u važnijim operacijama. Gotovo uvijek u neposrednoj blizini Vrhovnog štaba nalazili su se centralni politički organi i vrhovni organi vlasti i uprave, što je osiguravalo jedinstvo i pravodobno poduzimanje vojnih, političkih i upravnih mjera. Vrhovni štab održavao je vezu sa savezničkim komandama i rukovodstvima narodnooslobodilačkih pokreta susjednih zemalja.

Formiranje i djelovanje štabova uvijek je zasnovano istodobno na političkim i vojnim razlozima. Glavni štabovi, formirani odmah na početku ustanka u svim sadašnjim socijalističkim republikama i pokrajinama, nisu bili samo izraz vojnih potreba već i izraz praktičnog rješavanja nacionalnog pitanja, nacionalne ravnopravnosti i nacionalne afirmacije. Zajedno s nacionalnim partijskim rukovodstvima, na osnovi općih direktiva CK KPJ i Vrhovnog štaba i u skladu sa vojno-političkom situacijom, rješavali su pitanja vođenja rata i revolucije. Oni su istodobno radili na problemima i zadacima iz domena stvaranja i izgradnje oružanih snaga i rukovodili oslobodilačkim jedinicama na svom teritoriju. U domenu glavnih štabova bilo je formiranje brigada, partizanskih odreda ili grupa partizanskih odreda, jedinica, ustanova i organa vojnopozadinske vlasti, rodova i službi (sve do pretkraj rata) i pojedinih operativnih štabova. Oni su davali Vrhovnom štabu sugestije i prijedloge, svoja mišljenja o organiziranju štabova divizija i korpusa, Mornarice NOVJ i drugih većih formacija i načelno su tražili suglasnost za sve bitne promjene u vojnoj organizaciji jedinica, za njihovo formiranje ili prestanak postojanja. Prema tome su glavni štabovi imali dovoljno samostalnosti u stvaranju i razvoju oružanih snaga, unosili su inicijativu i primali na sebe punu odgovornost. Glavni štabovi vodili su računa o materijalnom osiguranju i sanitetskom zbrinjavanju jedinica, o sigurnosti slobodnog teritorija itd.

Operativni štabovi postojali su kao operativno-teritorijalne komande radi rukovođenja oslobodilačkim jedinicama u određenoj oblasti. Osim njih, postojali su i operativni štabovi kao privremena operativna ruko-

⁹ E. Kardelj, Tito na istorijskom raskršću, *Narodna armija*, 25. svibanj 1972. godine.

vodstva radi objedinjavanja dejstava više jedinica u izvršavanju određenih operativnih zadataka. Svi su oni imali isključivo operativnu ulogu. Štabovi korpusa su se, načelno, razvijali iz štabova operativnih zona i bili operativno-teritorijalne komande. Na nivou štaba korpusa bila su integrirana sva pitanja i sve funkcije rukovođenja operativnim i teritorijalnim jedinicama. Neki štabovi korpusa (1. proleterskog npr.) imali su isključivo operativnu ulogu. I još neki korpusi (8, 12, 14. i 15), pošto se od njih izdvojila korpusna vojna oblast, imali su samo operativnu funkciju, tako da su se posvetili vođenju operacija i problemima izgradnje oružanih snaga. Štab Mornarice NOVJ i Štab Vazduhoplovstva imali su samo operativnu ulogu. Komande armija imale su također samo operativnu ulogu.

Postojale su komande i štabovi koji su imali isključivo teritorijalnu (vojnopozadinsku) funkciju. To su bile komande korpusnih vojnih oblasti i divizijske vojne oblasti. Tako su operativne jedinice bile potpuno rasterećene od vojnopozadinskih i teritorijalnih zadataka.

Osnovna je karakteristika svih komandi i štabova NOV i POJ bila to što su bili sastavljeni od malog broja članova pa su zato bili izvanredno mobilni i operativni. Na primjer, Vrhovni štab, kao najviše vojno rukovodstvo u zemlji, sačinjavali su članovi Politbiroa i nekoliko članova CK KPJ, a kasnije i nekoliko vojnih rukovodilaca. On je bio, tako reći, neprekidno na okupu i mogao je brzo donositi odluke. Što su se dalje razvijale oružane snage, naročito poslije kapitulacije Italije, i Vrhovni štab i glavni štabovi razvili su se tako da su u svom sastavu imali odjeljenja i odsjeke za sve upravne službe, posredstvom kojih se rukovalo operativnim i teritorijalnim jedinicama, vidovima, rodovima i službama NOV. Pretkraj rata, u ožujku 1945, kada je osnovano Ministarstvo narodne obrane DFJ i kada se Vrhovni štab reorganizirao u Generalštab JA, kada su bili potpuno razvijeni svi vidovi, rodovi i službe, za rukovođenje njima osnivaju se komande rodova ili službi, koje su imale funkciju sadašnjih uprava.

IV

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala je veliko međunarodno značenje i odigrala je važnu ulogu u zajedničkim naporima antifašističke koalicije za pobjedu nad silama Osovine. Međunarodni značaj oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta najprije je opredijelilo vrijeme u kojem su se javile, prostor na kojem su se nalazile, sposobnost koju su imale i najzad pobjede koje su izvojevale.

Kako se narodnooslobodilački rat vodio na jednom od najosjetljivijih mjesta evropskog ratišta, jer je teritorij Jugoslavije u stratezijskom pogledu bio jako važan za agresora, a i za antihitlerovsku koaliciju, to je potenciralo značenje postojanja na tom prostoru oslobodilačkih jedinica narodnooslobodilačkog pokreta, sposobnih za izvođenje suvremenih operacija, karakterističnih za drugi svjetski rat. U tom je kontekstu i njihovo međunarodno značenje sa stanovišta posljedica koje su imale za tok i rezultate drugoga svjetskog rata.

Neprekidno narastanje oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta i povećanje intenziteta borbenih dejstava primorali su neprijatelja da na jugoslavensko ratište u toku cijelog rata dovlači snage, koje su mu i te kako bile potrebne na drugim frontovima. Protiv Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, kraće ili duže, ratovalo je ukupno 185 neprijateljskih divizija. Odnosno, u Jugoslaviji je prosječno u svako doba bilo 30—35 okupatorskih divizija i brojne druge samostalne jedinice — bataljoni, pukovi i brigade, kao i prilično jake snage kvvislinga, nikada manje od pola milijuna vojnika. Stvarni učinak i doprinos oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta pobjedi saveznika najrječitije se mogu iskazati gubicima koje je okupator pretrpio u živoj sili i tehničari na jugoslavenskom ratištu. U toku četvorogodišnje borbe oružane snage NOP-a izbacile su iz stroja 1,206.000 neprijateljskih vojnika, gubici koji su ekvivalentni oko 60 neprijateljskih divizija. To je velik doprinos koji su dale oružane snage Jugoslavije općoj pobjedi nad fašizmom u drugom svjetskom ratu.

Najvažniji faktori koji su utjecali na međunarodnu afirmaciju narodnooslobodilačkog rata jesu uspjesi koje je NOVJ postizao na bojnopolju. Svojim je pobjedama krčio put istini u svijet o događajima u Jugoslaviji. Puno tri godine izostala je svaka, s pravom očekivana, saveznička materijalna pomoć. Sve do jeseni 1943. godine NOV i POJ borili su se bez ičije materijalne pomoći, pa i onda kad je počela pristizati nije bila u razmjeru s onim što je NOV činio ni sa savezničkim mogućnostima. Upravo snaga narodnooslobodilačke borbe i njene revolucionarne armije omogućila je da se razbiju sve neistine o događajima u Jugoslaviji i spekulacije oko budućnosti nove Jugoslavije.

Skromna pomoć u oružju koju je primio NOVJ stigla je tek onda kad je NOB prevalio najveći dio svoga puta, kada su postojale velike oružane formacije NOP-a opremljene isključivo tehnikom otežanom od neprijatelja. Znatnija pomoć od saveznika dobivena je u završnoj fazi rata, ali nikada u količini koju je zaslužio NOVJ i koliko su saveznici mogli dati. Ukupno je od saveznika (Sovjetskog Saveza i Anglo-Amerikanaca) od 1943. odnosno 1944. godine do 15. svibnja 1945. primljeno 1283 topa, 6024 minobacača, 172 tenka, 482 aviona, 81.447 puškomitraljeza i 233.000 pušaka.¹⁰

Zahvaljujući oslobodilačkoj armiji narodnooslobodilački pokret mogao je uspješno da surađuje s antifašističkim pokretima susjednih zemalja i da im pruža znatnu pomoć. Na oslobođenom teritoriju Jugoslavije kraće ili duže vrijeme nalazile su se oružane jedinice antifašističkog pokreta Bugarske, Grčke, Albanije i Italije. Na tom teritoriju, uz punu pomoć i podršku štabova i komandi NOVJ, formiran je izvjestan broj bugarskih i talijanskih antifašističkih formacija.

Ciljevi i program narodnooslobodilačke borbe privlačili su pripadnike ostalih naroda — Talijane, Austrijance, Bugare, Francuze, Luxemburžane, Poljake, Mađare i građane Sovjetskog Saveza — koji su se stjecajem raznih okolnosti našli u Jugoslaviji. Mnogi od njih stupili su u

¹⁰ Nikola Anić i dr. »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije«, izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd 1982, str. 487.

Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije. Od njih su formirane posebne jedinice — 24 čete, 47 bataljona, 24 brigade i 4 divizije. Ukupno je u oslobodilačkim jedinicama u Jugoslaviji bilo oko 40.000 stranih državljana.¹¹

Na svom borbenom putu, od prvih partizanskih odreda 1941. do kraja rata, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije izgubila je 305.000 boraca, među kojima više od 50.000 članova Partije, a 425.000 je ranjeno. Poginulo je oko 70.000 članova SKOJ-a. U toku rata omladina je činila 75% sastava NOVJ. Oko 100.000 žena borilo se u oružanim snagama NOP-a, od kojih je više od 25.000 poginulo, a oko 40.000 ranjeno.

Formiranje i razvoj oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta od prvih partizanskih odreda do armija potvrdili su mogućnost stvaranja snažne oružane sile i vođenja oružane borbe u uvjetima okupirane zemlje usred Evrope. To je u arsenal vojne strategije i taktike revolucionarne borbe unijelo novosti koje imaju historijsko značenje.

¹¹ Isto, str. 496.

ZBIRNI PREGLED
ORUŽANIH SNAGA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA JUGOSLAVIJE 1941—1945.

Redni broj	Vremenski period	Armije		Korpusi			Divizije ¹			Brigade ²			Pukovi			NOP odredi ³			
		Formirano	rasformirano	ostalo na kraju perioda	formirano	obnovljeno	rasformirano	ostalo na kraju perioda	formirano	obnovljeno	rasformirano	ostalo na kraju perioda	formirano	obnovljeno	rasformirano	ostalo na kraju perioda	formirano ili obnov.	rasformirano	ostalo na kraju perioda
1.	22.VI—31.XII 1941.	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	292	241	51
2.	1.I—1.XI 1942.	—	—	—	—	—	28	—	—	1	28	—	—	—	—	—	85	92	44
3.	1.XI—31.XII 1942.	—	2	2	9	—	9	—	—	—	37	—	—	—	—	—	4	12	36
4.	1.I—9.IX 1943.	—	2	4	9	1	20	2	—	5	54	—	—	—	—	—	96	47	85
5.	9.IX—31.XII 1943.	—	5	9	12	—	70	1	—	22	103	—	—	—	—	—	90	70	105
6.	1.I—31.XII 1944.	—	9	15	35	—	182	7	—	44	248	7	—	—	—	—	142	195	52
7.	1.I—15.V 1945.	4	—	6	3	—	47	—	—	34	261	—	3	1	9	2	51	3	—
UKUPNO:		4	18	6	68	1	357	10	106	261	10	9	1	9	711	708	3	—	—

¹ Ukupno je formirano 68 divizija (55 pješadijskih, 7 divizija KNOJ-a, 2 vazduhoplovne i 4 italijanske). Rasformirano je 10 divizija, jedna je obnovljena; na kraju rata bilo je 59 divizija.

² U toku NOR-a formirano je 357 brigada i 10 pukova (ranga brigade) — ukupno 367 brigada (pukova). Obnovljeno (dva puta je formirano) 10 brigada, rasformirano je 106 brigada i jedan puk; na kraju rata ostalo je 261 brigada i 9 pukova — ukupno 270 brigada (pukova).

³ Od 1941. do 15. svibnja 1945. ukupno je formirano 556 partizanskih odreda, obnovljena su — jedan, dva ili više puta — 153 odreda, tako da ih je ukupno formirano i obnovljeno 711, rasformirano 708 i na kraju rata ostala su 3 odreda.